

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

9-son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 9 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari

doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSIOLOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

Ahmadjonov Ahrorbek Shuhratbek o'g'li

THE JEWS OF CENTRAL ASIA DURING THE RUSSIAN EMPIRE AND SOVIET ERA:

THE LEGAL, SOCIAL, AND CULTURAL LIFE OF THE BUKHARAN JEWS 9-13

Xurramov Xamid Bobokul o'g'li

AMIR TEMUR DAVRIDA TERMIZ VA CHAG'ONIYON QANDAY O'RIN TUTGAN? 14-18

Zikirova Maxprat Soliyevna

HARBIY SOHADA VATANPARVARLIKNI KUCHAYTIRISH TENDENSIYALARI

VA ULARNING MILLIY XUSUSIYATLARI 19-25

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Амбарцумян Анастас Алексеевич

СОСТОЯНИЕ И НЕКОТОРЫЕ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ

ЭНЕРГЕТИКИ УЗБЕКИСТАНА 26-38

Rajabov Alibek Xushnudbekovich

ILMIY-TADQIQOT VA ISHLANMALARNI MINTAQAVIY IJTIMOIIY-IQTISODIY

RIVOJLANISH TENDENSIYALARIGA TA'SIRI 39-46

Xaytboyeva Nigora Bakmamatovna

OPPORTUNITIES FOR USING CUSTOMER-ORIENTED MARKETING STRATEGIES

IN TEXTILE ENTERPRISES 47-52

Shixiyev Raxim Muhammedovich

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA QISHLOQ XO'JALIGI TEXNIKALARINING

RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

ISTIQBOLLARI 53-60

Pardayeva Ma'rifat Muzaffarovna

SURXONDARYO VILOYATI IQTISODIY RIVOJLANISHINING EKONOMETRIK

VA STATISTIK TAHLILI 61-66

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Navro'zova Gulchehra Nigmatovna

BAHOUDIN NAQSHBAND RUBOIYLARIDA VASL MASALASI 67-70

Yuldasheva Diloram Yuldashevna

O'ZBEKISTONDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING

DOLZARB MASALALARI 71-74

Mamadaliyev Mansurjon Mamajonovich

ZAMONAVIY JAMIYATDA FUTBOL FALSAFASINING AHAMIYATI 75-80

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Ayimbetova Zamira

BADIIY ADABIYOTDA MOTIVLARNI TIZIMLASHTIRISH

VA TASNIFLASHNING NAZARIY ASOSLARI 81-87

<i>Kurbanbaev Djavod Aminbaevich</i> ANTROPOSENTRIZM PARADIGMASINING ASOSIY TUSHUNCHA VA TAMOIYILLARI	88-92
<i>Петросянц Эрнст</i> СЕЛЕБ-СЛОВА: ОККАЗИОНАЛИЗМЫ, РОЖДАЮЩИЕСЯ В МЕДИА	93-99
<i>Gulmuradova Sobira Rustam qizi</i> NAVOIY VA TILIMIZ	100-103
<i>Begmatova Sitora Bekzod qizi</i> ROMANTIZM OQIMINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA ULARNING ASOSIY VAKILLARI	104-107

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Firuz Muxitdinova</i> JAMIYAT BARQARORLIGI VA SHAXSIY BURCH: JAVOBGARLIK MADANIYATI HAQIDA TAHLILY MULOHAZA	108-113
<i>Qayumberdiyeva Dildora Doniyor qizi</i> NIZOLARNI HAL QILISHNING MUQOBIL USULI SIFATIDA MEDIATSIYA INSTITUTINING ROLI	114-123
<i>Narimanov Bekzod Abduvaliyevich</i> IJTIMOIY LOYIHALARNI AMALGA OSHIRISHDA NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARI FAOLIGINI YUKSALTIRISHNING INNOVATSION USULLARI	124-135
<i>Umarova Barno Akbutayevna</i> FUQAROLIK SUDLARIDA ATROF-TABIIY MUHITGA NISBATAN YETKAZILGAN ZARARLARNI UNDIRISH BILAN SUD AMALIYOTIDAGI MUAMMOLARNING AYRIM JIHATLARI	136-143
<i>Rasulov Baxtiyor Shavkatovich</i> ATMOSFERA HAVOSINI MUHOFAZA QILISH QONUNCHILIGI IJROSI USTIDAN PROKUROR NAZORATI	144-150
<i>Normatov Ermamat Toyir o'g'li</i> ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA XALQARO HUQUQ VA MILLIY QONUNCHILIK	151-164
<i>Karamanova Benazir</i> YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING QONUN IJODKORLIGIDA ISHTIROKI	165-169
<i>Ametova Nurjamal Kudaybergenovna</i> JINOYATLARNI OLDINI OLIHDA QO'SHIMCHA JAZOLARNING PREVENTIV XUSUSIYATLARI	170-177
<i>Rajabov Sherzodbek Ravshanbekovich</i> NEUSTOYKA TO'LASH JAVOBGARLIK TURI SIFATIDA	178-181

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Madaminova Gulzoda Madaminovna</i> VOLEYBOL MASHG'ULOTLARI ORQALI MAKTAB O'QUVCHILARINING JISMONIY SIFAT KO'RSATKICHLARINI RIVOJLANTIRISH	182-185
--	---------

Rizayeva Gulnoza Xikmatuloyevna

AKADEMIK LITSEYLARDA “ATOM VA YADRO FIZIKASI BO‘LIMI MAVZULARINI”
RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA O‘QITISH METODIKASI. (“ELEMENTAR
ZARRALAR «BOG‘I». POZITRONNING KASHF ETILISHI. ANTIZARRALAR. ELEMENTAR
ZARRALARNI XARAKTERLOVCHI KATTALIKLAR. ELEMENTAR ZARRALAR
FIZIKASIDAGI SAQLANISH QONUNLARI. ORALIQ BOZONLAR-KUCHSIZ O‘ZARO
TA’SIRNING TASHUVCHILARI” MAVZUSI MISOLIDA) 186-197

Received: 15 August 2025
Accepted: 30 August 2025
Published: 15 September 2025

Article / Original Paper

PREVENTIVE FEATURES OF ADDITIONAL PUNISHMENTS IN THE PREVENTION OF CRIMES

Ametova Nurjamal Kudaybergenovna,

Doctoral student of Karakalpak State University named after Berdakh

E-mail: nurjamal0652@gmail.com

Abstract. This article analyzes the preventive (preventive) characteristics of additional punishments in crime prevention. The main attention is paid to the principles of special and general prevention, and the role of additional punishments in the fight against crime is highlighted. In particular, the individual and the general warning effect on society of such punishments as deprivation of a certain right, position or activity, deprivation of a fine, title and state awards is considered. The article substantiates that additional punishments perform not only a punitive, but also an educational and preventive function, and through their effective application, high results can be achieved in the fight against crime.

Keywords: additional punishment, special prevention, general prevention, crime prevention, penal policy, deprivation of rights, fines, deprivation of titles and awards, fight against crime.

JINOYATLARNI OLDINI OLISHDA QO'SHIMCHA JAZOLARNING PREVENTIV XUSUSIYATLARI

Ametova Nurjamal Kudaybergenovna,

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qo'shimcha jazolarning jinoyatlarni oldini olishdagi preventiv (oldini oluvchi) xususiyatlari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor maxsus va umumiy prevensiya tamoyillariga qaratilib, qo'shimcha jazolarning jinoyatchilikka qarshi kurashdagi o'rni yoritilgan. Xususan, muayyan huquqdan, lavozimdan yoki faoliyatdan mahrum etish, jarima, unvon va davlat mukofotlaridan mahrum qilish kabi jazolarning shaxsga individual va jamiyatga umumiy ogohlantiruvchi ta'siri ko'rib chiqilgan. Maqolada qo'shimcha jazolarning nafaqat jazolovchi, balki tarbiyaviy va oldini oluvchi vazifani bajarishi hamda ularning samarali qo'llanilishi orqali jinoyatchilikka qarshi kurashda yuqori natijaga erishish mumkinligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: qo'shimcha jazo, maxsus prevensiya, umumiy prevensiya, jinoyatlarning oldini olish, jazo siyosati, huquqdan mahrum qilish, jarima, unvon va mukofotlardan mahrum qilish, jinoyatchilikka qarshi kurash.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I9Y2025N24>

Jinoyat huquqida jazolarning asosiy vazifalaridan biri — jinoyatlarni oldini olishdir. Bu vazifa jinoyat sodir etgan shaxsni jazolash orqali uning kelajakda jinoyat sodir etishiga to'sqinlik qilish hamda boshqa fuqarolarga ibrat ko'rsatish tamoyillariga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan, qo'shimcha jazolar ham preventiv (oldini oluvchi) ahamiyatga ega bo'lib, jinoyatchilikka qarshi kurashishda muhim vosita hisoblanadi.

Yangi jazoni belgilash va mavjud bo'lganini qo'llash orqali vakolat berilgan davlat organlari uning yangi jinoyatlar sodir etishining oldini olishga ko'mak beruvchi talablariga bo'ysunishini ta'minlaydi, ya'ni jazoni qo'llash preventiv ahamiyatga ega bo'lishi lozim. Bunda qonun darajasida jazoni qo'llash maxsus va umumiy prevensiya maqsadlarini ko'zlaydi.

Maxsus prevensiya deganda jazoni qo'llash natijasida mahkum tomonidan yangi jinoyat sodir etilishining oldi olinish tushuniladi. Jazo uning maqsadlari amalga oshirishini ta'minlashda sud qat'iy ravishda sudlanuvchiga nisbatan qonun asosida va tegishli moddaning chegaralarida qo'llaniladigan jazoning turi va darajasini farqlaydi. Bu maqsadga erishish uchun davlat shaxs tomonidan sodir etilgan jinoyatga tez sur'atda javob berishi muhimdir.

Jazo qo'llashda umumiy prevensiyaning maqsadi – jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan aniq jazo turi va miqdorini belgilash orqali davlat boshqa fuqarolar tomonidan yangi jinoyat sodir etilishining oldini olishdir. Ya'ni, mahkum yana jinoyat sodir etsa, bu holat jamiyat uchun ogohlantiruvchi signal bo'lib xizmat qiladi: boshqa shaxslar jazolash muqarrarligidan qo'rqib, jinoyat sodir etishdan tiyilishlari mumkin. Shu bilan birga, jazo tayinlash orqali shaxsning xulqini tuzatish, uni to'g'ri yo'lga qaytarish maqsadi ham ko'zda tutiladi.

Biroq, jazoni ijro etish muassasalarida shaxsning xatti-harakatlari va muomala doirasi nazorat ostida bo'ladi, bu esa uni qayta tarbiyalash va ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltirish imkonini yaratadi[1, 417]. Jinoyat kodeksida maxsus prevensiya, ya'ni "jazo va uning ijrosi bilan mahkumni retsdiv jinoyat sodir etishdan tiyib turish, umumiy prevensiya esa boshqa shaxslarni jinoyat sodir etishdan tiyib turish" deb belgilangan. Aksariyat mualliflar tomonidan ushbu tushunchaga o'xshash talqin beriladi.

Jazoning ogohlantiruvchi ta'siri, M.D. Shargorodskiy ta'kidlaganidek, birinchidan, jinoyat qonunining qabul qilinishi va unda muayyan qilmish uchun aniq jazo belgilanishida, ikkinchidan, sud tomonidan jinoyat sodir etishda aybdor deb topilgan shaxsga jazo chorasi tayinlanishida, uchinchidan esa, tayinlangan jazoning ijro etilishi jarayonida namoyon bo'ladi[2, 198]. Xuddi shu tarzda, umumiy prevensiya (profilaktika) zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan ham izohlanadi va bu tushuncha beqaror fuqarolarni¹ qo'rqitish, shuningdek jamiyatning barcha a'zolari, jumladan qonunlarga itoatkor shaxslar uchun ham jinoyat sodir etmaslikka bo'lgan intilishni mustahkamlash zarurati bilan to'ldiriladi. Mazmunan bu — jinoyat qonunchiligida nazarda tutilgan huquqiy cheklovlar va mahrum etishlar tahdidi orqali butun aholiga (tanlab emas, balki umumiy tarzda) ogohlantiruvchi ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. Muayyan shaxsga nisbatan aniq jazoning tayinlanishi jamiyatning boshqa a'zolariga psixologik va motivatsion jihatdan ta'sir etadi. Bu esa, o'z navbatida, qonunlarning faolligini, hamda shunga o'xshash salbiy xatti-harakatlar sodir etgan har qanday shaxs jazoga tortilishini ko'rsatadi.

Jinoyat huquqi bo'yicha darsliklardan birining mualliflari haqli ravishda ta'kidlaganidek, "jazoning og'irligi va muqarrarlighi — jazoning umumiy ogohlantiruvchi ta'siri samaradorligining asosiy shartlaridan biridir". Shu munosabat bilan, ba'zi tadqiqotchilar jazoni umumiy ogohlantirishning amalda erishib bo'lmaydigan maqsadidan "ozod qilish" zarurligini ilgari surishadi[3, 22]. Ularning fikricha, umumiy ogohlantirishni jazo siyosatida birinchi o'ringa qo'yish xavfi mavjud bo'lib, bu huquqni qo'llovchini aynan shu turdagi ta'sirga xos bo'lgan xususiy ogohlantirish maqsadlariga erishish yo'nalishidan chalg'itishi mumkin.

Mazkur yondashuvni asoslashda turli mualliflar, xususan, V.N. Kudryavsevning tadqiqotlari misol keltiriladi. Uning izlanishlariga ko'ra, jazo qo'rquvi sababli jinoyatlarning 13–24 foizi sodir etilmasligi qayd etilgan[4, 140]. Biroq, bu dalillarning o'zi jazoning umumiy ogohlantiruvchi samaradorligini yuqori deb baholash uchun yetarli asos bo'la olmaydi.

¹ «неустойчивых граждан» — «Irodasi sust (barqarorligi past) fuqarolar», kontekstga qarab: – ijtimoiy jihatdan beqaror, – xulq-atvorda mustahkam bo'lmagan, – ta'sirchan, – o'z qarorida mustahkam bo'lmagan odamlar haqida so'z ketishi mumkin.

Umuman olganda, jazoning maqsadlariga erishish darajasini baholash nuqtai nazaridan A.N. Pavluxinning fikri e'tiborga molik: u mutlaqo asosli tarzda ta'kidlaydiki, "jinoiy jazo nafaqat tuzatish maqsadlariga erishishni, balki jinoyatlarning oldini olishni ham to'liq ta'minlay olmaydi[5, 120].

Xususiyo ogohlantirish (maxsus prevensiya) — jinoyat sodir etgan muayyan shaxslarga qaratilgan bo'lib, ularga nisbatan jazoning mazmunini tashkil etuvchi huquq va erkinliklarni cheklash hamda mahrum qilishning butun majmuini qo'llashdan iboratdir. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi — jinoyatchiga nisbatan jismoniy va ruhiy ta'sir ko'rsatish orqali uning yangi jinoyat sodir etishining oldini olishdan iborat.

Jismoniy ta'sir — bu sudlangan shaxsni muayyan mulkiy va shaxsiy huquqlardan, jumladan, yashash joyini erkin tanlash huquqi, erkin harakatlanish huquqi (ozodlikdan mahrum etish hollari)dan vaqtincha mahrum etish orqali jinoyat sodir etish imkoniyatini cheklashni nazarda tutadi.

Ruhiy ta'sir esa sud hukmida shaxs sodir etgan qilmishga va uning shaxsiyatiga berilgan salbiy baho orqali namoyon bo'ladi. Bunday baholash shaxsda o'z harakatlari oqibatlarini anglash, ularning ijtimoiy xavflilik darajasini his qilish, yetkazilgan zararni idrok etish qobiliyatini shakllantiradi.

Mazkur turdagi prevensiya samaradorligini o'lchashda asosiy statistik ko'rsatkich sifatida takroriy jinoyatchilik olinadi[6, 356]. Shu boisdan, agar sudlangan shaxs keyinchalik jinoyat sodir etmasa — u qonunga itoatkorlik motivatsiyasidan qat'i nazar — xususiyo ogohlantirish maqsadiga erishilgan, deb hisoblanadi.

Ko'rib chiqilayotgan maqsadga – ya'ni shaxsning yangi jinoyatlarni sodir etishining oldini olishga – uni jinoyat sodir etish imkoniyatidan mahrum qilish (masalan, jamiyatdan ajratish, muayyan huquqlardan mahrum qilish) va qo'rqitish (har bir jazoga xos bo'lgan huquqiy cheklovlar) orqali erishiladi. Xususan, E.V. Jidkov jazolarning qo'llanilishiga oid o'ziga xos xususiyatlarni o'rganib, har bir jazo turi "jinoyatlarni xususiyo oldini olish vositalarining mustaqil tizimini tashkil etadi", degan xulosaga keladi[7, 130].

Qo'shimcha jazolarning mazmuni ularning aynan maxsus prevensiyaga qaratilganligini ko'rsatadi. Ular, odatda, asosiy jazoga qo'shimcha tarzda tayinlanib, shaxsni moddiy boyliklardan yoki ayrim ijtimoiy ne'matlardan (masalan, muayyan faoliyat bilan shug'ullanish huquqi, lavozimni egallash huquqi va boshqalar) mahrum qilish yoki cheklashdan iborat bo'ladi. Shu sababli, bunday jazolar faqatgina asosiy jazoning ta'siri jazoning maqsadlariga to'liq erishishni ta'minlamagan hollarda, jinoyatning xususiyatlari va aybdorning individual belgilarini inobatga olgan holda qo'llaniladi.

Umumiy prevensiyaga esa, asosan, asosiy jazolar yo'naltirilgan. Ular o'zining kuchli repressiv ta'siri bilan ajralib turadi va qo'shimcha jazolarga qaraganda jazolash intensivligi yuqoriroq bo'ladi. Shu sababli asosiy jazoga nisbatan tayinlanadigan qo'shimcha jazo ko'pincha ikkilamchi, ya'ni yordamchi ahamiyat kasb etadi.

Masalan, E.V. Jidkovning fikricha, qo'shimcha jazo sifatida qo'llaniladigan jarimaning (Rossiya qonunchiligi misolida) xususiyo ogohlantiruvchi ta'siri asosan qo'rqitish mexanizmi orqali amalga oshadi. U ta'kidlaydiki, mahkumdan sezilarli miqdordagi pul mablag'ini undirish, asosiy jazoning repressiv va ogohlantiruvchi ta'sirini sezilarli darajada kuchaytirish imkonini beradi[7, 106].

Xuddi shuningdek, T.G. Morshakova ham jarima sanksiyalarining oldini olishdagi (profilaktik) vazifasini alohida qayd etadi. U shunday deydi: “Agar qonun buzilganda yuridik yoki jismoniy shaxsning iqtisodiy faoliyat yuritish imkoniyatini yo‘qotish xavfi real bo‘lsa, katta miqdordagi pul undirish jiddiy profilaktik choraga aylanadi, bu esa tadbirkorlik faoliyatining o‘z-o‘zidan ma‘nosiz bo‘lib qolishiga olib keladi”[8, 17].

Shuningdek, Yevropa Inson huquqlari sudi ham o‘z qarorlarida jarima sanksiyasining ogohlantiruvchi va jazolovchi xususiyatini jinoiy jazoga xos belgi sifatida qayd etadi[9]. Ular uchun bu jihatlar jazoning asosiy yoki qo‘shimcha turda qo‘llanilishidan qat‘i nazar, bir xil ahamiyatga ega. Chunki, agar jazo jinoiy xarakterga ega bo‘lsa, u albatta jazolovchi komponentni o‘z ichiga oladi.

Bundan tashqari, muayyan lavozimni egallash yoki ma‘lum turdagi faoliyat bilan shug‘ullanish huquqidan mahrum qilish jazosi — jinoyat sodir etishda shaxs tomonidan o‘z xizmat mavqeyi yoki unga maxsus berilgan huquqdan foydalanganlik holatida qo‘llaniladi. Bunday jazo aybdorni kasbiy jihatdan cheklash orqali yana jinoyat sodir etish imkoniyatini yo‘qqa chiqarishga qaratilgan. Masalan, pora olgan va lavozimidan chetlatilgan mansabdor shaxs davlat hokimiyati vakilligi, tashkilotlarni boshqarish yoki moliyaviy-moddiy resurslar ustidan nazoratga ega lavozimlarni egallay olmaydi. Bu esa, bir tomondan, uni qaror qabul qilish vakolatidan mahrum qiladi, boshqa tomondan esa, bunday shaxsga yana pora taklif etilishi ehtimolini yo‘qqa chiqaradi.

Maxsus, harbiy yoki faxriy unvon, martaba darajasi hamda davlat mukofotlaridan mahrum etish jazosining preventiv (oldini olishga qaratilgan) xususiyati borasida bahsli jihatlar mavjud. Bizning fikrimizcha, mazkur turdagi qo‘shimcha jazoning individual (xususiy) preventiv ta‘siri deyarli sezilmaydi. Chunki agar shaxs ilgari bu unvon, daraja yoki mukofotlarga ega bo‘lmagan bo‘lsa, ularni yana qayta “yo‘qotish” ehtimoli mavjud emas. Demak, mavjud bo‘lmagan narsani yo‘qotish tahdidi orqali jinoyatning oldini olish samarasizdir.

Shu bois, ushbu jazo turi faqatgina umumiy preventiv vosita sifatida – ya‘ni jamiyatdagi boshqa fuqarolarga ma‘naviy ogohlantiruvchi ta‘sir ko‘rsatish nuqtai nazaridan ahamiyatli sanaladi. U berilgan unvonlar va imtiyozlarni yo‘qotish xavfi orqali jamiyatdagi fuqarolarda ehtiyotkorlik tuyg‘usini shakllantiradi.

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, jinoyat huquqida jazolarning asosiy maqsadlari sifatida mahkumni axloqan tuzatish, uning jinoiy faoliyatni davom ettirishiga to‘sqinlik qilish hamda mahkum, shuningdek boshqa shaxslar yangi jinoyat sodir etishining oldini olish nazarda tutiladi. Biroq, jinoyatchini axloqan tuzatish maqsadi aslida jazoning xususiy profilaktika (individual oldini olish) vazifasining bir tarkibiy qismi sanaladi. Shu sababli, bu maqsadni alohida mustaqil holatda Jinoyat kodeksining 42-moddasida bayon etish ehtiyoji yo‘q, degan fikrni ilgari suramiz.

Shuningdek, jinoyat huquqi nazariyasida e‘tirof etilishicha, turli jazo turlarining repressiv (jazolovchi) salohiyati ham turlicha bo‘lib, bu holat ularning har biriga xos bo‘lgan huquqiy oqibatlar va cheklovlar xususiyatiga bog‘liq. Shu bois, jazo maqsadlarining umumiyligini tan olgan holda ham, ularni har bir jazo turiga alohida qo‘llash va ularning samarasini individual tahlil qilish zarur.

Umumiy maqsadlardan tashqari, qo‘shimcha jazolar qonunda bevosita ifodalangan o‘ziga xos maqsadlarni ham ko‘zda tutadi. Ular quyidagilardan iborat:

davlat xizmati manfaatlarini himoya qilish va uning obro'sini tiklash (agar jinoyat davlat xizmatchisi tomonidan shaxsiy manfaat yo'lida sodir etilgan bo'lsa);

tijorat yoki davlatga tegishli bo'lmagan tashkilotlar manfaatlarini himoya qilish (agar ushbu tashkilotlarda rahbarlik lavozimida ishlovchi shaxslar tomonidan jinoyat sodir etilgan bo'lsa);

jinoyat sodir etilishiga olib kelgan kasbiy faoliyat yoki daromad keltiruvchi mashg'ulotlarni cheklash;

harbiy yoki maxsus unvonlar, davlat mukofotlarining ijtimoiy ahamiyatini tiklash;

jinoyatning xususiyatlari, xususan uning motivlari asosida jazoni individuallashtirish;

aybdorning shaxsiy xususiyatlariga asoslanib, sanksiyalar doirasida javobgarlikni shaxsiylashtirish.

Jazo maqsadlariga faqat ularning muqarrarligi sharoitidagina erishish mumkin. Shu bois nafaqat jinoyatni fosh etish va aybdor shaxsni aniqlash, balki sud hukmini real hayotda to'liq amalga oshirish – ya'ni jazoni ijro etish ham zarurdir. Aslida, sud hukmini ijro etish — bu jazoni amalda tatbiq etish bo'lib, tegishli vakolatli organlar zimmasiga mahkumga nisbatan qonuniy choralarni qo'llash majburiyatini yuklaydi.

Bu borada I.I.Karpesning fikri muhim ahamiyatga ega: "Jazoning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi uning o'ziga emas, balki qanday ijro etilishiga bog'liqdir," — bu barcha turdagi jazolarga tegishlidir[10, 238].

Jazoning maqsadlari bevosita uning funksiyalari orqali ro'yobga chiqadi. "Funksiya" tushunchasi — bu narsaning mazmuni, vazifasi, boshqa narsalar bilan bog'liq holda o'zini namoyon qilish shaklidir. "Vazifa" esa, o'z navbatida, funksiyaning amaliy ifodasidir, ya'ni maqsadga xizmat qiluvchi vositadir. Shunday ekan, jazoning funksiyasi — bu uning mohiyati, ijtimoiy ahamiyati va amaliyotda qanday namoyon bo'lishidir[11].

Jazo institutining ijtimoiy tayinlanishi masalasi alohida e'tiborga loyiqdir. Lotincha "socialis" atamasi "ijtimoiy", "jamoaviy", "jamiyatga oid" yoki "jamiyatdagi odamlarning hayoti va o'zaro munosabatlari bilan bog'liq" degan ma'noni anglatadi[12]. Shu asosda, jazoning jamiyat uchun tayinlanishi — uning ijtimoiy xarakterini ifodalaydi. Bu, o'z navbatida, jazoning funksiyasi — ya'ni u jamiyat manfaatlarini uchun xizmat qilishi, mohiyati — ichki mazmuni, ya'ni jazoning eng asosiy va barqaror jihati sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, jazoning maqsadlari bevosita uning funksiyalarida namoyon bo'ladi, bu esa jazoni ijtimoiy hodisa sifatida anglash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, biz qo'shimcha jazoning — ijtimoiy maqsadini aniqlash uchun uning amaliy maqsadga muvofiqligini tahlil qilamiz.

Muayyan huquqdan mahrum etish jazoning maqsadga muvofiqligi, avvalo, uning shaxsiy profilaktik xususiyati bilan belgilanadi. Bu jazo orqali jinoyat sodir etgan shaxsning kasbiy huquqlari cheklanadi, ya'ni u endilikda o'z xizmat mavqeyidan foydalanib jinoyat sodir etish imkoniyatidan mahrum etiladi. Bunda davlat tomonidan berilgan vakolatlarni suiiste'mol qilish xavfi yo'q qilinadi, bu esa davlat xizmatining nufuzini saqlab qolish va fuqarolarning unga bo'lgan ishonchini tiklashga xizmat qiladi.

Ushbu jazo shakli amaliy jihatdan qayta jinoyat sodir etish imkoniyatini bartaraf etadi. Shaxs, o'z faoliyati doirasida jinoyat sodir etgan bo'lsa, unga bu faoliyat bilan shug'ullanish huquqining qayta berilmasligi uni boshqa shunga o'xshash huquqbuzarliklar sodir etishdan tiyadi. Shu nuqtai nazardan, bu jazo turining shaxsga ta'siri ba'zi hollarda asosiy jazodan ham

og'irroq bo'lishi mumkin. Amaldagi jinoyat qonunchiligiga muvofiq, shaxsni muayyan huquqdan mahrum etish jazosi uch yildan oshmagan muddatga belgilanadi hamda ushbu muddat tugaganidan so'ng mazkur huquqni tiklash imkoniyati nazarda tutilgan. Masalan, o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullanish huquqidan mahrum etilgan shaxs o'zining doimiy daromad manbaidan ayriladi, bu esa moddiy yetishmovchilikka, hatto pensiya ta'minoti yo'qolishiga olib keladi. Tibbiy amaliyot huquqidan mahrum etish esa ko'pincha ko'p yillik mehnat orqali shakllangan kasbiy malakaning butunlay yo'qolishiga sabab bo'ladi, bu esa tiklab bo'lmas darajada salbiy oqibatlariga olib keladi.

Jazo ijtimoiy jihatdan ham yuqori ahamiyatga ega. U jinoyatning xususiyatidan kelib chiqib, jazoni individuallashtirish imkonini beradi. Davlat hokimiyati institutlari bunday jazo orqali mansabdor shaxslarning o'z vakolatlarini suiiste'mol qilishidan himoya qilinadi, shu bilan birga fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlanadi. Mazkur jazo orqali shaxs boshqa odamlarga yoki davlat manfaatlariga zarar yetkazish uchun davlat tomonidan berilgan huquqdan foydalanish imkoniyatidan mahrum etiladi.

Masalan:

Shifokorni tibbiy faoliyatdan mahrum etish — inson hayoti va sog'lig'iga zarar yetkazilishining oldini olishga qaratilgan;

Tarbiyachi yoki o'qituvchini pedagogik faoliyatdan mahrum qilish — o'sib kelayotgan avlodning to'g'ri tarbiyasini himoya qilishga xizmat qiladi;

Transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum qilish — yo'l harakati xavfsizligini va fuqarolarning hayotini muhofaza qilishni ta'minlaydi.

Demak, ushbu jazo shaklining ijtimoiy mohiyati shundaki, u shaxsni davlat tomonidan qonuniy tarzda berilgan huquqlardan fuqarolar, jamiyat yoki davlatning qonuniy manfaatlariga zarariga foydalanish imkoniyatidan mahrum qiladi, shuningdek, bu huquqlarga beparvolik bilan munosabatda bo'lishga qarshi himoya chorasi sifatida xizmat qiladi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi, odatda, shaxsni o'z mehnat faoliyatini yoki daromad keltiruvchi mashg'ulotini o'zgartirishga majbur qiladi. Bu esa, o'z navbatida, uning daromadining kamayishi va moddiy ahvolidan yomonlashuviga olib keladi.

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, ushbu jazoning mohiyati quyidagilardan iborat:

kasbiy faoliyatni cheklash yoki undan butunlay mahrum qilish orqali jazolovchi ta'sir ko'rsatish;

faqat maxsus subyektlarga (masalan, mansabdor shaxslarga) nisbatan qo'llanishi mumkinligi sababli jazoni individuallashtirish imkonini yaratish;

shaxsni mansab yoki maxsus huquqlardan foydalangan holda jinoyat sodir etish imkoniyatidan mahrum qilish orqali uni ogohlantirish.

Harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish jazosining maqsadga muvofiqligi alohida dolzarb masala sifatida ko'riladi. Zamonaviy jamiyatda ilm-fan va texnika taraqqiyoti, mehnat va turmush sharoitlarining yaxshilanishi insoniyatning taraqqiy etishida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa davlat tomonidan faoliyatning turli sohalarida muvaffaqiyatlarga erishgan shaxslarni mukofotlashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, jinoyatchilik darajasining pasaymasligi va texnologiyalardan jinoyat maqsadida foydalanish holatlari bunday unvonlar va mukofotlarning ijtimoiy ahamiyatini pasaytirishi mumkin.

Mazkur jazo turi jinoyat-huquqiy adabiyotlarda eng murakkab va bahsli masalalardan biri sanaladi. Ba'zi olimlar uning mohiyatini shaxsga nisbatan ma'naviy ta'sir ko'rsatish, uni

o'zining avvalgi yutuqlari va maqomidan mahrum qilish orqali amalga oshiriladi, deb hisoblaydi[13]. Boshqalarning fikricha, bu jazo psixologik jihatdan ruhiy bosim sifatida namoyon bo'lib, shaxs uchun qadrli bo'lgan farqlovchi belgilar – unvon, mukofot, martaba va maqomdan ayrilish bilan izohlanadi[14, 48]. Uchinchi toifa tadqiqotchilar esa, bu jazo nafaqat aybdorga, balki jamiyatdagi boshqa shaxslarga ham ogohlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi, deb hisoblaydi[15, 439].

Ushbu yondashuvlarni umumlashtirib, quyidagi xulosaga kelish mumkin:

- mazkur jazo mahkumga kuchli ma'naviy va ruhiy ta'sir ko'rsatadi;
- u shaxsni ilgari mehnat yoki ijtimoiy faoliyatdagi muvaffaqiyatlari asosida olgan unvon, mukofot, martaba va maqomlardan mahrum etadi;
- bu jazo bilan birga keladigan imtiyozlar va moddiy ne'matlardan ayrilish holati mavjud;
- boshqa shaxslarga nisbatan umumiy ogohlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi;
- shuningdek, bu orqali unvon, mukofot va martabalar ijtimoiy ahamiyati tiklanadi.
- Demak, qo'shimcha jazolarning preventiv xususiyatlari bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi:
- shaxsiy cheklovlar orqali qayta jinoyat sodir etish ehtimolini kamaytirish;
- jamoat fikrini shakllantirish orqali umumiy ogohlantirish;
- sudlangan shaxsni ijtimoiy nazorat ostiga olish;
- jinoyatning oqibatlarini bartaraf etish.

Xulosa qilib aytganda, qo'shimcha jazolar jinoyat huquqi tizimida nafaqat jazolovchi, balki tarbiyaviy va oldini oluvchi vazifani ham bajaradi. Ularni to'g'ri va asosli qo'llash orqali jinoyatchilikka qarshi kurashishda yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Рустамбаев, М. Х. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ / М. Х. Рустамбаев. — ISBN 978-9943-7579-7-4. — Тошкент : "Yuridik adabiyotlar publish", 2021. — 784 с.
2. Шаргородский М.Д. Наказание по советскому уголовному праву. М., 1958. С. 198.
3. Кузьмин С.С. О роли общей превенции в уголовном праве // Проблемы уголовной ответственности и наказания в условиях формирования правового государства: Сб. науч. тп. Рязань, 1994. С. 22.
4. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. М., 1978. С. 140, 142
5. Дополнительные виды наказаний: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: монография \ А.Н. Павлухин, Н.Н. Кулешова, В.Е. Южанин, Н.Д. Эрншвили; под ред А.Н. Павлухина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2015. – 190 с.
6. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Под ред. А.С. Михлипа. С. 265; Уголовное право России. Общая часть / Под ред. В.П. Кудрявцева. С. 356 и др.
7. Жидков Э.В. Указ. соч. С. 250.
8. Морщакова Т.Г. Наказание должно быть адекватным // ЮРИСТ. 2003. Дек. С. 17.
9. Право на бесплатную помощь переводчика в судебном разбирательстве по поводу «административного правонарушения» гарантируется применяемым к уголовному преследованию правом Конвенции на справедливое судебное разбирательство: Решение Европейского Суда по правам человека по делу Озтюрк против Германии // СПС «Гарант».
10. Карпец И.И. Уголовное право и этика. М., 1985. С. 238.
11. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — Текст : электронный // izoh.uz : [сайт]. — URL: <https://izoh.uz/uz> (дата обращения: 03.08.2025).

12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — Текст : электронный // izoh.uz : [сайт]. — URL: <https://izoh.uz/uz> (дата обращения: 03.08.2025).
13. Полубинская С.В. Российское уголовное право. Общая часть. М., 1977.
14. Уголовное право. Общая часть. Ростов н/Д., 1998. С. 45; Комментарий к УК РФ / Под общ. ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. С. 48.
15. Уголовно-исполнительное право России. М., 1997. С. 439.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 9 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).